

«ІДЕАЛЬНА ЖІНКА»: УЯВЛЕННЯ ПРО ЖІНОЧУ КРАСУ В СРСР У 1920–1930-ті роки

У статті розглянуто зміни у правовому та соціальному становищі жінок СРСР у 1920–1930-ті роки та вплив радянської ідеології на уявлення про жіночу красу.

Ключові слова: жіноча краса, СРСР, офіційна ідеологія, гендерна політика, емансипація, «нова жінка».

Після 1917 р. світ змінився, а з ним цінності, ідеали, пріоритети. Жінки опановують нові ролі. Під тиском жіночого руху, радянська влада ухвалює низку законів, які давали значні права, свободи та можливості жінкам у політичній, освітній, економічній, культурній та інших сферах. Поміж тим, жінка не позбавляється ролі хранительки домашнього вогнища та матері-господині, а поступово ще й перебирає на себе традиційно чоловічі обов'язки й стає «супер-жінкою», яка несе «подвійний тягар»¹.

Постає закономірне питання: а якою була вона – «ідеальна» радянська жінка? Якою уявлялася краса «по-радянськи»? Як втілювався ідеал жіночої краси у СРСР у 20–30-х рр. ХХ ст.?

Історіографічні напрацювання радянських науковців у цій сфері були підкорені офіційній ідеології держави. Фундаментальні дослідження жіночої краси у радянську добу фактично не велися. У своїх публікаціях науковці акцентували увагу на таких ролях жінки в суспільстві, як трудівниця, мати, активна громадська діячка². Автори, опираючись на положення офіційних державних документів, підкреслювали рівноправне становище жінок в СРСР та широкий спектр можливостей особистісного розвитку жінки³. У контексті важливості суспільної праці для жінок пропагувалася природність у зовнішньому вигляді та підтримання здорового фізичного розвитку⁴.

Незамінним інструментом офіційної державної ідеології, що не лише відображав, але й творив актуальні жіночі образи, були періодичні видання – «Радянська жінка», «Колгоспниця», «Селянка» та ін. Кожна рубрика в жіночих журналах фактично складала окремий компонент образу ідеальної жінки. Інформація політичного характеру дозволяла їй бути свідомою та активною громадянкою своєї держави, знати останні світові події та оцінювати їх значення. Поради щодо прибирання допомагали завжди підтримувати чистоту та затишок у домі, а кулінарна колонка ставала у пригоді для приготування повсякденного або святкового столу⁵. Ще одним із невід'ємних компонентів ідеальної жінки була її доглянутість та здоров'я, і у цій справі не обійтись без порад на сторінках жіночих видань. Статті з ілюстраціями фізичних вправ допомагали сформувати струнке тіло та красиву поставу, а колонки з викрійками одягу та порадами щодо макіяжу – правильно це тіло презентувати.

В кінці 1970-х – на початку 1980-х років, в умовах послаблення ідеологічного тиску, на сторінках наукових досліджень та художніх творів з'явилися відомості про труднощі життя жінок, їх повсякденне життя⁶.

Після розпаду СРСР у науковців з'явилась можливість об'єктивно та різнопланово дослідити радянське суспільство та становище жінки у ньому. Зокрема, серед українських істориків різноманітні аспекти гендерних відносин радянського періоду вивчають Оксана Кісь⁷, Марина Вороніна⁸, Катерина Кобченко⁹, Ольга Лабур¹⁰, Олена Стяжкіна¹¹. Корисну інформацію щодо тенденцій радянської жіночої моди можна знайти в дослідженнях Лілії М'якоход¹², Тетяни Козлової¹³ та інших. Щодо дослідження косметичних практик українських жінок, то тут є важливим напрацювання Владислави Москалець, що базуються на використанні низки періодичних видань Галичини¹⁴.

Становище, формування системою ідеального образу радянської жінки, а також її приватне та сексуальне життя привернули значну увагу російських¹⁵, а також американських та європейських науковців¹⁶, які працюють у полі феміністичних та гендерних досліджень.

Загалом, дослідники радянської дійсності приходять до висновку, що гендерний режим в СРСР втілював одночасно такі складові, як декларація рівності у публічній сфері та наявність традиційного розподілу ролей у приватній¹⁷.

Поміж тим, дослідження про конструювання «ідеального» образу радянської жінки, стереотипи фемінності, краси тощо вивчалась досить побіжно, здебільшого в контексті дослідження радянського проекту вирішення жіночого питання взагалі. Запропонована стаття, в жодному разі не претендуючи на вичерпність, має на меті показати уявлення про канони поведінки та зовнішності радянської жінки, які були створені офіційною ідеологією та їхній вплив на суспільну свідомість; проаналізувати державну політику щодо жінок в СРСР, простеживши еволюцію тенденцій в одязі та макіяжі як засобів самопрезентації жінки у суспільстві, а також розглянути гендерні стереотипи, що пропагувались через засоби масової інформації.

На 20–30 роки ХХ століття припадає формування образу «нової жінки» в радянському суспільстві, що зумовлено цілим рядом чинників. Революційні події 1917–1920 рр. підвищили значення жінок як соціальної сили, залучили її до політичного життя країни. Більшовики запропонували проект «нової жінки-будівника» соціалізму, яка мала рівні права та можливості з чоловіком-пролетарем, вела активну трудову та суспільну діяльність, могла пожертвувати своїми інтересами «загального суспільного блага»¹⁸. Підкреслюючи роль жінок у колгоспній праці, Йосип Сталін зазначав, що жінка відтепер працює вже не на батька і не на чоловіка, а насамперед на себе, саме колгоспний лад робить жінку-трудівницю рівною чоловіку-трудівнику¹⁹.

Важливе значення для формування та виховання «нової жінки» мали ленінсько-сталінські комсомольські організації. В комсомольській організації вивчали історію революційної боротьби пролетаріату, обговорювали питання моралі та поведінки, будували плани нового життя. Саме в цій атмосфері дівчата засвоювали революційний світогляд, отримували навички громадської та організаторської роботи²⁰. Фактично політична революція змінилась революцією гендерною, що мала свій прояв і у соціально-правовій сфері – українські жінки згідно з конституціями 1919 та 1929 років отримали рівність з чоловіками у громадянських та політичних правах²¹. Проте, міф про емансипацію жінок прикривав реальну їх експлуатацію. На межі 20–30 років ХХ ст. жінка стає лише крихітною деталлю механізму радянської держави – безликим, усупільненим та повністю підкореним загальній інерції суспільства. Процеси маскулінізації жіноцтва у професійній та громадсько-політичній сфері призвели до атрофування гендерних ролей у суспільстві. Попри пропаганду рівності нерідкісними були випадки насильства, дискримінації та неповаги жінок з боку чоловіків. Все це свідчить про зниження моральних цінностей чоловічого населення, що в умовах гендерної «рівності» втратили розуміння власного місця у соціумі та не могли повноцінно реалізуватись в ролі захисника та опори жінки²².

Поміж тим, варто сказати й про позитивні зрушення. Залучення жіноцтва до суспільно-політичної праці мало позитивний вплив на рівень освіченості пересічної радянської жінки. За даними перепису 1926 р., неосвічених жінок було 65,5%, а вже відповідно до перепису 1939 р. – залишилося лише 17,8%²³.

З поширенням на теренах СРСР образу «нової жінки» утвердились і нові уявлення про канони жіночої краси, як зовнішньої, так і внутрішньої. Зміна ідеологічних установок відразу ж знайшла відображення в радянській літературі та періодиці, яка все більше перетворювалася на рупор партії. Ідеал радянської жінки, що широко пропагувався на урочистих зборах на честь Міжнародного Жіночого Дня 8-го Березня, в журналах «Робітниця» і «Селянка», поєднував в собі традиційні і революційні стандарти. Невтомна трудівниця, спортсменка, активістка, гарна господиня, вірна дружина та дбайлива мати – це ще не повний перелік рис, якими повинна володіти ідеальна жінка у радянському світогляді²⁴.

Першим ідеальним зразком нової радянської жінки стала героїня, народжена у вирі революції та громадянської війни. Радянська героїня спочатку з'явилася на сторінках періодичних видань як медсестра, комісар в армії, боєць. Згодом, коли суспільство потребує

мобілізації всіх сил для відновлення економіки, зразком стає невтомна жінка-робітниця. Зусиллями пропаганди формувався новий погляд на жіночу працю, утверджувалось уявлення, що жінка може бути «і добрим слюсарем, і токарем»²⁵.

Одним із типових зразків тогочасної радянської кіноіндустрії, який відображав суть державної ідеології був фільм Г. Александрова «Світлий шлях», що розповідав про пересічну радянську жінку, яка досягла значних кар'єрних висот завдяки працелюбності та терпінню. Такий образ мав надихнути жінок на важку працю заради світлого майбутнього і, таким чином, використати їх ентузіазм на благо державі²⁶.

Офіційна радянська ідеологія, активно експлуатуючи жіночий ентузіазм для вирішення економічних та суспільних проблем держави, навіть її зовнішність повністю підкорила потребам виробництва та громадської діяльності. Зовнішній вигляд пересічної радянської жінки був досить скромним. Одяг – зручний та простого крою, волосся – коротке або сховане під хустиною, на обличчі – мінімум косметики або повна її відсутність. Намагання якимось чином себе прикрасити за допомогою косметики, складної зачіски або модного одягу засуджувалось ідеологією як дрібнобуржуазність, міщанство та обмеженість. У зразкової трудівниці та активістки просто не могло бути часу на такий дріб'язок, як підкреслення власної краси та жіночності²⁷.

Професійність, компетентність, задоволення від самого процесу праці, романтика трудових буднів, постійне самовдосконалення і творчість, нестримний потяг до нових знань – такі цінності пропагувались як пріоритетні для робітниці²⁸. Проте, вже з другої половини 20-х років на сторінках радянських жіночих журналів стали простежуватися деякі зміни в поданні жіночності. З актуалізацією завдання збільшення народжуваності образ жінки практично не розділяється з материнством, на неї покладається повна відповідальність за дітей і сімейне вогнище. В пресі з'являється низка статей та порад для жінок щодо ведення господарства (прибирання дому, приготування їжі, пошиття одягу, прання) та догляду за дітьми, що свідчить про часткове повернення до старих патріархатних цінностей та знаменує собою подвійне, а то й потрійне навантаження на жінку – трудівницю, матір та господиню²⁹.

Важливою складовою образу «нової жінки» був її фізичний розвиток. У перші десятиріччя радянської влади фізкультурні заняття поєднувались з ідеологічним вихованням та прагненням докорінно змінити спосіб життя населення, витіснити його шкідливі звички. Спорт став однією зі сфер емансипації жіноцтва, оскільки раніше вважався виключно чоловічою прерогативою. Зі сторінок преси 20–30-х років нерідко лунає заклик залучення жіноцтва до спорту, ідеалізується образ фізкультурниці – жінки міцної, з атлетичною будовою тіла. Така «маскулінізація» канонів жіночої краси була частково спричинена впливом Західної Європи, де був на той час поширений юнацький тип жінки «*a la garçon*». Проте, якщо в західних країнах такий тип жінки був представлений юнацькими рисами фігури, короткою стрижкою та запозиченням елементів чоловічого костюму, то у Радянському Союзі маскулінізований тип жінки був представлений образом жінки в уніформі, робітниці, спортсменки-фізкультурниці. Спортивні заняття сприяли зміні уявлення про жінок як про представниць «слабкої» статі, формували товариське ставлення до жінок та партнерські стосунки між статями³⁰.

У 1930-х роках у зв'язку із загрозою війни відбувається певна мілітаризація спорту, що фактично перетворилась у військову підготовку цивільного населення. На фоні державної пропаганди такі традиційно чоловічі заняття, як авіація та стрільба, ставали все більше популярними і серед жінок.

Важливо підкреслити, що радянській жінці було неприйнятно проявляти свою сексуальність в одязі чи манерах поведінки, адже це не вписувалось в офіційну ідеологію. За Ігорем Коном, в політиці Радянського Союзу щодо сексуальності було чотири періоди. Перший – короткий, прогресивний та зухвалий, який наступив одразу після Жовтневої революції та залишив після себе спадок таких більшовицьких теоретиків, як Олександра Колонтай, швидко минув й не виходив поза межі інтелектуальної еліти та прогресивної молоді. За ним наступив другий – сталінський період, який вчений назвав періодом жорстких репресій³¹.

В кінці 1920–1930-х роках сталінський режим повністю взяв під контроль сексуальність, як жінок так і чоловіків. Це стосувалося теорії та практики водночас: у 20-х роках був заборонений психоаналіз Зігмунда Фрейда, в зв'язку з чим зійшли нанівець всі наукові дискусії про сексуальність. З 1936 року була введена кримінальна відповідальність за гомосексуалізм та нелегальні аборти³².

Це суспільне табу на всі прояви сексуальності особливо виявлялось у сфері моди, зокрема, неприйнятним вважався одяг, що підкреслював жіночі форми. Жінки не носили декольте, використовували «плечики», одягали довгі й широкі спідниці. Вбрання громадянок СРСР мало бути скромним і максимально простим. Природність – головна характеристика радянської краси, що є антиподом «західної» штучності³³.

Між тим, незважаючи на процеси «маскулінізації» жіночих образів, у 1930-ті рр. уявлення про жіночу красу дещо повертаються до класичних, грецьких канонів. Такі процеси знайшли відображення у художній культурі, де в цей період поширеними образами були «спортивні Венери», як піднесення природної краси здорових молодих тіл³⁴. Образ фізичної досконалості жінки знайшов своє відображення у творчості низки художників (від «Спартаківки» О. Самохвалова до «Роздолля» О. Дайнеки)³⁵.

Великий вплив на уявлення про канони жіночої краси мали засоби масової інформації. Поступово у жіночій періодиці з'являються статті про догляд за собою та можливості вдосконалення власного тіла за допомогою косметичних засобів. Найпоширенішим косметичним засобом для жінок виступає мило, як основа особистої гігієни. Щодо декоративної косметики, то досить поширеною була думка про шкідливість таких виробів, складовими яких могли бути свинець, ртуть або інші шкідливі речовини. Проте, незважаючи на застереження, природне бажання жінки бути красивою та привабливою перемагало і косметичка пересічної радянської жінки потрохи наповнювалась новими «засобами краси». Не останню роль в таких процесах зіграв вплив реклами на сторінках жіночих видань – крем та пудра, фарби для волосся активно пропагуються як необхідні речі для підтримання молодого та здорового вигляду. Зміна у ставленні до декоративної косметики у першій третині XX ст. є ключовим моментом у визначенні канонів жіночої краси. Це було значною мірою пов'язано з процесами емансипації, коли у працюючої жінки з'явилися власні гроші на догляд за собою та бажання самопрезентації у суспільстві. Стає важливим розуміння того, що зовнішність можна змінювати та вдосконалювати. На допомогу жінці в догляді за собою з'являються спеціальні косметичні кабінети, а в періодичних виданнях все частіше друкують рецепти власних косметичних засобів³⁶. Штучність ідеалу краси поєднувалась з пропагандою здоров'я та спортивного способу життя, що були проявом одного і того ж процесу – культу тіла та його домінуючої ролі в конструюванні власної особистості кожної радянської жінки³⁷.

Таким чином, «ідеальна» радянська жінка завжди має час на догляд за собою, сама в домашніх умовах може виготовити для себе засоби краси, знає всі маленькі таємниці про догляд за шкірою та волоссям. Вона струнка та фізично розвинена, має здоровий вигляд. Окрім того, вона слідує за модними тенденціями, адже у кожному номері журналів є поради як шити одяг, як його прикрасити³⁸.

Між тим, варто зазначити, що не кожна радянська жінка, заклопотана щоденними справами, сприймала позитивно такі тенденції, особливо вплив західної моди. Як зазначала передплатниця «Жіночого журналу»: «В вопросе о модах мы до сих пор являемся слепыми подражателями Запада. Наши трудящиеся женщины прилагают все усилия, чтобы одеться «по-модному» и тратят на это массу времени и средств. Пора бросить эту бессмысленную погоню за «парижскими модами» – они нашим советским женщинам не к лицу. Женщинам нашего Союза, работающим на производстве, в общественных учреждениях, нет времени изощрять свой ум над изобретением причудливых мод, как это делают заграничные «барыни». Время нам выработать свои моды, более простые, доступные для каждой женщины... Не менять моды каждый год, подчиняясь причудам отдельных «модниц», а изменять их только в смысле гигиены, упрощения, удобства и дешевизны»³⁹.

Підводячи загальні підсумки, зазначимо, що у 1920–1930-х роках під впливом офіційної державної ідеології в СРСР відбувається становлення образу «нової жінки», що вела активну трудову та суспільну діяльність, була невід'ємним елементом нового соціалістичного суспільства. Офіційне декларування гендерної рівності полегшило справу експлуатації жінок, на яких відтепер покладалась подвійна функція – робота і материнство. За допомогою таких важелів впливу як преса, радіо та інші засоби масової інформації, партія нав'язувала суспільству нову систему цінностей, пріоритетів та стратегій поведінки. Ідеал жінки того часу поєднує традиційні та революційні стандарти: жінка має бути працюючою та аскетичною,

залишаючись водночас люблячою та відданою мамою та дружиною, яка охороняє домашнє вогнище.

Безумовно, неможливо сформувати єдиний зразок ідеальної жінки у радянському суспільстві, оскільки такі уявлення значно варіювалися в залежності від суспільної верстви, до якої належала жінка, її соціального статусу. Проте, зусиллями радянської ідеологічної машини, всі радянські жінки – від селянки-колгоспниці до жінки-політика, мали власні ідеали та приклади для наслідування. Отож, конструювання ідеалу радянської жінки є досить складною і багатогранною темою, що потребує детального дослідження у майбутньому.

¹ Кісь О. Повертаючи власне минуле: жіноча історія як джерело сили для сучасного жіночого руху в Україні // Міжнародний жіночий день – 100річчя у фотографіях. – К., 2010. – С. 15.

² Березіна З. Жінки Радянської України – активні будівники комунізму. – К., 1954. – 112 с.

³ Кірсанова К. Повна рівність жінок в СРСР. – К., 1937. – С. 9.

⁴ Воячкова Г. Движение – залог здоровья и красоты женщины. – 2-е изд. – М., 1962. – 113 с.

⁵ Музичка М. Образ ідеальної домогосподарки в СРСР // Історична правда. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/research/2011/01/16/15369/>

⁶ Стяжкіна О. «Радянська жінка» і «лірична героїня»: Створення стереотипів в українській літературі 50–90-х років // Наукові праці. Збірник. Т.10: Історичні науки. – Миколаїв, 2001.– С. 146.

⁷ Кісь О. Рецепт радянської влади і незалежності в усних автобіографіях жінок України // Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник. Вип. 11–12.– Харків, 2008. – С. 17– 28.

⁸ Вороніна М. Жіноче питання в Донбасі та феномен Паші Ангеліної (20–30-ті рр. ХХ ст.). // Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія»/ Харківський національний університет імені Г. С. Сковороди. Вип. 33. – Харків, 2008. С. 147– 153.

⁹ Кобченко К. Емансипація по-радянськи: жінки в фізичній культурі та спорті в СРСР у 1920–1930 рр. // Українознавчий альманах. 2010. – Вип. 4. – С. 106 –115.

¹⁰ Лабур О. «Нова жінка»: унормовані образи жінки-суспільниці і жінки-трудівниці в радянській літературі України 1920–1930-х років // Краєзнавство. – 2010. – № 3. – С. 205–213.

¹¹ Стяжкіна О. Жінки в історії української культури другої половини ХХ століття. Монографія. – Донецьк, 2002. – 270 с.

¹² М'якоход Л. Жіноча мода в УРСР періоду хрущовської «відлиги» за матеріалами журналу «Радянська жінка» // Пілея. Вип. 49 (№ 7). Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки. – К., 2011. – С. 153–156.

¹³ Козлова Т., Ильичева Е. Стиль в костюме ХХ века. Учебное пособие для вузов. – М., 2003.

¹⁴ Москалець В. «Штучна краса»: використання косметики в Галичині на початку ХХ століття // Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження у 5 т. / [наук. ред. М. Гримич]. Т. 3: Зрілість. Жіноцтво. Жіноча субкультура. – К., 2012. – С. 307–332.

¹⁵ Голод С. ХХ век и тенденции сексуальных отношений в России. – СПб., 1996; Пушкирева Н. Русская женщина: история и современность. – М., 2002; Кон И. Клубничка на березке. Сексуальная культура в России. – М., 1997.; Здравомыслова О. Семья и общество: гендерное измерение российской трансформации. – М., 2003; Темкина А. Сексуальная жизнь женщины: между подчинением и свободой. – СПб., 2008 и др.

¹⁶ Frunk N. Introduction: Women and Post/Communism // Gender politics and Post-Communism; Lapidus G. Women in Soviet Society: Equality, Development and Social Change. Berkeley, Los Angeles and London: Berkeley University Press, 1978.

¹⁷ Лабур О. Вказ. праця. – С. 209.

¹⁸ Там само. – С. 205–206.

¹⁹ Кірсанова К. Вказ. праця. – С. 9.

²⁰ Мішакова О. Радянська жінка в Великій Вітчизняній війні. – К., 1944. – С. 9–10.

²¹ Маркова С. «Жіноче питання» як фактор розширення соціальної бази радянської влади (20–30-ті роки ХХ ст.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Вип. XXVII. – 2009. – С. 192–193.

²² Гогохія Н. Жінка у радянському соціокультурному просторі 1930-х рр.: гендерний аспект урбанізації // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – 2004. – №. 5.– С. 378–379.

- ²³ Маркова С. Вказ. праця. – С. 195–196.
- ²⁴ Бородин А., Бородин Д. Баба или товарищ? Идеал новой советской женщины в 20–30-х годах. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.a-z.ru/women_cd1/html/borodini.htm
- ²⁵ Лабур О. Вказ. праця. – С. 206.
- ²⁶ Гогохія Н. Вказ. праця. – С. 379.
- ²⁷ Гусарова К. «Я никогда не увлекалась косметикой»: советский опыт искусственной красоты // Неприкосновенный запас: дебаты о политике и культуре. – 2007. – № 4. – С. 142–156.
- ²⁸ Лабур О. Вказ. праця. – С. 207–208.
- ²⁹ Там само. – С. 206.
- ³⁰ Кобченко К. Вказ. праця. – С. 107–108.
- ³¹ Кон И. Вказ. праця. – С. 83.
- ³² Роткирх А. Мужской вопрос: любовь и секс в трех поколениях в автобиографиях петербуржцев. Пер. с англ. Е. Д. Никифоровой; науч. ред. Е. А. Здравомыслова. – СПб., 2011. – С. 34.
- ³³ Козлова Т., Ильичева Е. Вказ. праця. – С. 131–132.
- ³⁴ Там само. – С. 111.
- ³⁵ Курбановский А. Венера Советская. Визуальные модели советской женщины на выставке в Русском музее // Вопросы культурологии. – 2008, № 3. – С. 64.
- ³⁶ Москалец В. Вказ. праця. – С. 307–325.
- ³⁷ Там само. – С. 330 – 332.
- ³⁸ Музичка М. Вказ. праця. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.istpravda.com.ua/research/2011/01/16/15369/>
- ³⁹ Женский журнал. – 1928 р.– № 7. – С. 36.

В статье рассмотрены изменения в правовом и социальном положении женщин в СССР в 1920–1930 годы и влияние советской идеологии на представления о женской красоте. Ключевые слова: женская красота, СССР, официальная идеология, гендерная политика, эмансипация, «новая женщина».

The article reveals changes in the legal and social status of women in the USSR in 1920–1930's and the impact of Soviet ideology on perceptions of female beauty. Keywords: female beauty, USSR, official ideology, gender policy, emancipation, «new woman».